

Jobst Ágnes: A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata, 1955–1989.

Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 344 oldal.

Jobst Ágnes könyvében tíz éve folyó kutatásának első hosszabb terjedelmű összefoglalását közli. A szerző a szocializmus kori magyar állambiztonság nemzetközi kapcsolatai közül a keletnémet Állambiztonsági Minisztériummal (rövid nevén a Stasival) való munkakapcsolatait kutatja 2004 óta. Ebben a témakörben már több előadást tartott és tanulmányokat, forrásokat publikált. A könyv borítóján olvasható ajánlás szerint az olvasók betekintést kaphatnak két szocialista ország állambiztonsági együttműködésébe, ami kevésbé feltárt téma annak ellenére, hogy az utóbbi években számtalan munka jelent meg az állambiztonsági szervek működéséről.

A bevezetőben Jobst kijelenti, munkája azzal a céllal íródott, hogy a levéltárakban őrzött elsődleges források (a két ország közti kapcsolatot fenntartó minisztériumok által kötött együttműködési megállapodások, az állambiztonsági szolgálatok együttműködéséről szóló iratok, a Stasi működését szabályozó parancsok, végrehajtási utasítások, a Stasi-ügynökök archivált személyi anyagai stb.) feldolgozásával bemutassa a két szervezet együttes tevékenységét. A könyvvégi jegyzetek tanúsága szerint közel azonos mennyiségben hivatkozott magyar és keletnémet iratokra. A borítócímlő vizuális megjelenése már előzetesen hangsúlyozza, hogy a szerző a Stasi szerepét fogja a két állambiztonsági szervezet közül mélyrehatóbban bemutatni. Erről a bevezetőben azonban csak utalás olvasható.

Jobst Ágnes már a kötet elején érezteti az olvasóval, hogy a Stasi egy rendkívül összetett és kusza jelenség-halmaznak köszönhető létét, melyet legtalálósabban a bizalmatlanság fogalmával jellemezhetnénk. A keletnémet állam (a továbbiakban: NDK) a szocialista-kommunista országok között is az egyik legbizalmatlanabb volt az állampolgáraival szemben, s azok szintűgy gyanakvóak voltak az állammal szemben. De az NDK ugyanilyen gyanakvással viseltetett a többi szocialista állammal és azok állambiztonsági szervezeteivel szemben is, az ellenséges országokról nem is beszélve. Ezt a bizalmatlanságot érezte minden keletnémet állampolgár az ország határain belül és kívül egyaránt.

Jobst Ágnes több jelenséget is megemlít a könyvben azzal kapcsolatban, hogy az NDK miért éppen a magyar állammal és annak állambiztonsági szervezetével szemben érezte a többi szocialista országhoz képest a legnagyobb bizalmatlanságot. A 60-as években Magyarországon meginduló megengedőbb politikát mindig kritikával illették az NDK vezetői, és szerintük túlzott megengedés jellemezte a magyar állambiztonsági szolgálatot is. Ezt a környezetet kellemesebbnek érezték a keletnémet állampolgárok is, annak ellenére, hogy a szocialista országok közül náluk volt a legmagasabb az életszínvonal. Ezt jelzi, hogy hazánkba irányultak a legnagyobb számban a keletnémetek egyénileg lebonyolított

külföldi utazásai. Ez nehezítette megfigyelésüket, így a két állam igen szoros együttműködésre kényszerült, amihez az NDK vezetése ragaszkodott inkább. A Stasi munkatársai és vezetői folyamatosan panaszkodtak a magyar állambiztonság szerintük nem megfelelő mértékű működésére, s panaszaik az 1980-as években tovább szaporodtak. Az 1989-es események pedig egyenesen politikai sűrűlődásokhoz vezettek a két állam között.

Jobst annyiban „megvédi” a magyar felet, hogy annak politikája, törvényei a keletnémet felfogás szerint valóban megengedőbbek voltak, és a hazai szervek csak akkor léptek fel határozottan a keletnémet állampolgárokkal szemben, ha azok a magyar törvények ellen vétettek. A 80-as évek végére a határátlépésekkel kapcsolatos magyar hozzáállást már nemcsak a keletnémetek, hanem a csehszlovákok is nemtetszéssel fogadták. Az enyhébb védelmi eljárás részének lehet tekinteni a „vasfüggöny” őrzésével kapcsolatos hozzáállást (a 60-as években végrehajtott aknamentesítést és helyette műszaki, illetve mélyégi zár alkalmazását, majd 1989-ben a műszaki zár teljes lebontását).

A könyv öt fejezetéből kettő – a IV. és a V., amelyek terjedelmileg a könyv közel felét teszik ki – a 80-as évek viszonyaival foglalkozik nemzetközi politikai kontextusban (IV. fejezet), illetve nagy részletességgel ecseteli az 1989-es eseményeket (V. fejezet). Ebben a két fejezetben Jobst részletesen bemutatja, hogy a magyar államvezetés mindvégig elkötelezett volt a szocialista és a nyugati államok közti béke fenntartása iránt, de a 80-as években több döntést magának kellett meg-

hoznia, mert a két német állam között fennálló feszültség nem tette lehetővé többoldalú megállapodások megkötését. Magyarország azonban csak azért tehetette meg az NDK-nak kevésbé tetőző lépéseket, mert azok ellen a Gorbacsov vezette Szovjetunió nem emelt kifogást. Az NDK és a Stasi vezetése ugyan folyamatosan ellenezte Magyarország 1989 nyarán-őszén tett lépéseit, de hatásos ellenlépéseket a keletnémet állampolgárok visszatartására már nem tudtak kidolgozni, illetve végrehajtani. A Stasi 1990-ben megszűnt, jogutódja a magyarországi átalakulások miatt már nem tudta folytatni egykori tevékenységét hazánkban. Kisebb hiányosságnak érzem, hogy a szerző utalás szintjén sem foglalkozik azzal, hogy Németország egyesítése után milyen sors várt az egykori Stasi és utódszervezete munkatársaira, valamint azzal, történt-e valamilyen megállapodás az állambiztonsági szolgálatok együttműködéséből származó iratok rendezéséről. Ebben a két fejezetben a magyar állambiztonság már csak passzív szereplő, a 80-as évekbeli és a tárgyalt eseményekhez kapcsolható tevékenységéről szinte nem is esik szó.

Természetesen nem lehet szó nélkül elmenni a könyv korábbi fejezetei mellett sem. Ezekben olvashatunk a két német állam létrejöttéről, valamint az ismertetés elején említett szövvényes bizalmatlanság kialakulásáról (I. fejezet); a Magyar Népköztársaság és az NDK állambiztonsági együttműködésének kezdeti alakulásáról és munkamegosztásáról (II. fejezet); valamint a Stasi tényleges magyarországi tevékenységéről, működéséről az 1960–70-es években (III. fejezet). A II. és a III. fejezetben többet tudha-

tunk meg a magyar fél tevékenységéről. A szerző itt mutatja be, hogy a két szocialista ország állambiztonsági szolgálatainak mennyire eltérő céljai voltak saját állampolgáraik, illetve az országot elhagyók megfigyelésében, a róluk való információgyűjtésben. Több példát is olvashatunk arról, milyen elemek bizonyítják a két állambiztonsági szervezet egykori jó munkakapcsolatát – például technikai eszközök cseréje, adatbázisok kölcsönös rendelkezésre bocsátása –, de a nem éppen harmonikus közös munkára is akadnak példák. Így például a keletnémetek nem segítettek a magyar titkosszolgálat munkáját Nyugat-Berlinben, de problémát okoztak azok a túlzott elvárások is, amelyeket a Stasi a Magyarországon nyaraló keletnémetek magyar szervezet általi megfigyelésének, ellenőrzésének ügyében állandóan támasztott, illetve a nem megfelelő teljesítést örökösen sérelmezte. Mindebből kitűnik, hogy a két állambiztonsági szolgálat között sosem volt harmonikus a viszony. Ennek egyik magyarázata lehet a már többször említett keletnémet bizalmatlanság. Ennek okai között szerepeltek Magyarország különböző nemzetközi szervezetekhez (Interpol, Nemzetközi Valutaalap stb.) való csatlakozása mellett a jobb nemzetközi megítélés érdekében alkalmazott humánusabb eljárások is (amelyek hátterében jelentős részben a turizmusból származó bevétel növelése állt). Ezekkel kapcsolatban az NDK vezetése többször is hangoztatta nemtetszését.

Leginkább a könyv leghosszabb, III. fejezetében olvashatunk arról, milyen módszerekkel igyekezett a Stasi megfigyelni a külföldre utazó keletnémeteket, milyen elvárásokat fogalmaztak

meg, milyen feladatok végrehajtását írták elő a megfigyelést, adatgyűjtést végzők számára. Jobst már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy a Stasi magyarországi működéséből a Balatonon és környékén zajló megfigyeléseket fogja legrészletesebben bemutatni, ami szintén ebben a fejezetben található.

A könyv VI. egysége a *Függelék*, melynek elején egy igen részletes szervezeti ábrát találunk a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium 1989-es felépítéséről. A következő két részben pedig rövid életrajzi portrékat olvashatunk a Stasi vezetőiről és magyarországi operatív csoportjának tagjairól. Az utóbbiak – egy kivételével – a fedőnevekkel szerepelnek, úgy, ahogy a könyv korábbi fejezeteiben is megismertük őket.

Az olvasók a könyvben a szocialista korszak két emblematis fogalmával kapcsolatban is szerezhetnek olyan értesüléseket, amelyek nem, vagy kevésbé szerepelnek a köztudatban. Az egyik a „vasfüggöny”. Közismert, hogy a szó eredetileg egy színháztechnikai berendezést jelölt, de politikai-nyelvi karrierje közvetlenül a II. világháború után kezdődött, s lett része a mindennapi beszédnek. Jobst a fogalom történetét azonban kiegészíti azzal, hogy a vasfüggöny kifejezés már a 20. század elején jelen volt a katonai nyelvezetben, az I. világháború idején a lövészárkok világában egy főként szögesdrótból álló fizikai akadályt jelöltek vele. A másik emblematis fogalom a disszidálás, illetve párja, a disszidens. Ezt a politikai kifejezést kimondottan azért alkották meg, hogy meg tudják nevezni az országot politikai okokból elhagyókat, de ne kelljen őket emig-

ránsoknak hívni. Az emigráns kifejezést ugyanis kizárólag a szocialista-kommunista eszméket valló, azok miatt hazájukat elhagyni kényszerülő emberekre akarták használni, pontosabban kisajátítani. Talán ez a magyarázat sem volt korábban közismert.

A könyvben található 18 fényképközlés a legtöbb esetben szorosan kapcsolódik ahhoz a szövegrészhez, ahol szerepelnek, bár általában nem nyújtanak többletinformációt. Az egyik ilyen kivétel a 112. oldalon közölt fényképpár egy egykor felbontott levélről, melynek szövegét a könyv főszövegébe helyezve közli a szerző. Találunk továbbá a kötetben 24 táblázatot is. Jobst Ágnes jól választotta meg ezek közlésmódját, ugyanis nem terhelte statisztikai adatokkal a szöveget, ehelyett a megfelelő helyekre illesztette ezeket a könnyen átlátható és megérthető összefoglalókat, belemagyarázás helyett meghagyva az olvasók számára az adatok értelmezésének és továbbgondolásának lehetőségét. Ezeken túl négy grafikont is találunk a könyvben, melyek közül azonban a 2. és 3. megjelenítése nem lett egyértelmű, ezért félreérthető.

A könyv nyelvezete megfelel a tudományos nyelvhasználatnak, ugyanakkor könnyen olvasható. Ettől az olvasmányos szövegtől stílusukban nagyon is elütnek a tárgyalt szervezetek tagjaitól származó dokumentumokból vett idézetek. Ezek érzékeltetik az olvasókkal, hogy az állambiztonsági szervezeteken belül a hétköznapi nyelvhasználattól mennyire eltérő nyelvezetet használtak. A német nyelvű források esetében a fordítás miatt ezt nyilván kevésbé érzékeljük.

Jobst Ágnes már a bevezetőben jelzi, hogy a témáról ez az első hosszabb lélegzetű, tudományos igényű feldolgozás (azt nem említi, hogy csak magyar nyelven, vagy németül sincs hasonló), így már az olvasók a könyv elején felkészülhetnek arra, hogy nem fognak teljességre törekvő munkát a kezükbe kapni, amit a szerző nem is ígér. Jobst Ágnes kötete témáját tartalmasan és figyelemfelkeltően mutatja be. Remélem, hogy a Stasi és a többi szocialista állambiztonsági szolgálat magyarországi működéséről hamarosan további, hasonló színvonalú munkákat kaphatnak majd kézbe az olvasók.

Harmati Róbert